

ANNOTEREN EN REDIGEREN

Wanneer het materiaal voor het gekozen onderzoek uit archivalia, gedrukte bronnen en literatuur is bijeengebracht, kan de moeizame onderneming van het schrijven en annoteren van het artikel of boekwerk beginnen. Moeizaam, omdat de ervaring leert dat men eerder een goed geschiedvorser dan een goed geschiedschrijver wordt. Nog altijd is de geschiedenis een muze, die lang niet ieder gegeven is.

Wie zich voor het eerst op het pad van de geschiedschrijving waagt, zal er goed aan doen de volgende handleidingen eens in te zien:

Elton, G.R., *The practice of history* (London:Collins, 1970³)

Boer, H.de (ed.), *Schriftelijk rapporteren* (Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum, 1978).

Een uitstekende leidraad, waarvan voor dit hoofdstuk veel gebruik is gemaakt, is:

P.de Buck, M.E.H.N.Mout en C.Musterd, *Zoeken en Schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk* (Leiden: Subfaculteit Geschiedenis, 1980).

Voor het gedeelte over het annoteren kan ook gewezen worden op de volgende uitgave:

A.H.M.Kerkhoff, *Aanwijzingen voor het annoteren van scripties en artikelen* (Nijmegen: Instituut Geschiedenis der Geneeskunde, z.j.).

Het schrijven.

Wat het schrijven betreft moge hier worden volstaan met het zo belangrijke onderdeel van de compositie. Het aan elkaar schrijven van een kaartenbak met aantekeningen levert misschien in het beste geval een aardig verhaal, maar beslist geen historisch werkstuk op. Daartoe is een verantwoorde compositie vereist.

In het algemeen zal een historisch werkstuk uit de volgende onderdelen zijn samengesteld:

1. Orientatie De auteur brengt de lezer naar het gekozen onderwerp toe en schetst hem in hoofdlijnen de situatie of stand van zaken. Deze orientatie zal noodzakelijk zijn om de probleemstelling te kunnen begrijpen.
2. Probleemstelling Vervolgens presenteert de auteur de lezer het probleem of de vraag die hij zich ter oplossing of beantwoording heeft voorgesteld. Deze probleem- of vraagstelling dient glas-

helder geformuleerd te zijn met nauwkeurige opgave van het wie, wat, waar, wanneer en waartoe.

3. Rechtvaardiging De auteur zal zijn lezer ook duidelijk willen maken waarom deze vraag of dit probleem door hem wordt gesteld en wat het belang van de oplossing of uitwerking is.
4. Verantwoording Als laatste onderdeel van de inleiding zal de auteur willen aangeven op welke wijze en met behulp van welke bronnen hij heeft gewerkt. Eventueel geeft hij daarbij aan welke aspecten als gevolg van de gevolgde methode zullen worden over- of onderbelicht.
5. Betoog Na een inleiding vormt het betoog dat wat de opbouw vanzelfsprekend sterk afhankelijk is van de gekozen vraag- of probleemstelling. Het zal een meer toegespitste uitwerking bevatten van hetgeen in de orientatie in ruwe trekken is weergegeven en zal nader ingaan op de aard van de factoren die een rol spelen. Na dit exposé laat de auteur de verwickelingen zien die volgden; hoe de genoemde factoren op de ontwikkeling inwerkten, hoe de geschetste theorieën zich onder invloed van nieuwe ontdekkingen verder ontwikkelden, etc. Deze dynamiek leidt tot een resultaat of een ontknoping waarmee de lezer naar de oplossing van de vraag- of probleemstelling wordt gebracht.
6. Conclusie Teneinde na een soms vele pagina's lang betoog de lezer nog eens de directe verbinding met de vraag- of probleemstelling te laten zien zal de auteur tenslotte het betoog nog eens bondig samenvatten en er de essenties van aangeven. Een conclusie bevat geen nieuwe gegevens.

Het laat zich gemakkelijk raden dat het betoog, vooral wanneer het onderwerp ruim gekozen is en er een veelheid van factoren te beschrijven valt, bij de schrijfarbeid de meeste bezwaren geeft. Een goed hulpmiddel bij het schrijven is dan het maken van een verdeling in "kopjes" door het bijeenbrengen van gegevens onder een subthema. In de eindversie kan men deze tussenkopjes eventueel geheel of gedeeltelijk weglaten.

De vormgeving

De vormgeving is voor een deel afhankelijk van de eisen die tijdschrift-redacties en uitgeversmaatschappijen stellen aan het manuscript dat hen wordt toegezonden. In de regel bestaat dit manuscript uit twee gedeeltes: het artikel zelf en de voetnoten/literatuurlijst. Over het tweede gedeelte zie men hierna onder "annoteren"; over het eerste gedeelte de volgende opmerkingen:

1. Citaten neemt men in zijn artikel niet al te veel op, vooral niet wanneer men ingewikkelde theoretische beschouwingen van vroegere geneeskundige auteurs moet weergeven. Parafraseren verdient in dat geval de voorkeur; bovendien heeft men dan beter gelegenheid moeilijke historische vaktermen te omschrijven. Citaten zijn vaak wel goed bruikbaar om de tekst te verlevendigen of om de lezer iets van de stijl van de geciteerde auteur te laten proeven. Wie over Stephen Blankaart of Antonie van Leeuwenhoek schrijft zal zijn lezers te kort doen wanneer niet eens iets van de typische, vaak puntige stijl van deze auteurs wordt weergegeven.
2. Van ieder geciteerd of geparafraseerd gedeelte wordt aangegeven aan welk werk dit is ontleend of op welke tekst dit is gebaseerd.
3. Citaten worden exact overgenomen, zonder enige wijziging, ook niet van de verbuiging van het werkwoord om de zin waarin men citeert vloeiend te laten lopen. Voegt men ter verduidelijking iets toe dan plaatst men dit tussen vierkante haken; laat men iets weg dan plaatst men drie stippen. Men citeert alleen bij volstrekte onmogelijkheid niet uit de oorspronkelijke bron.
4. Citeert of gebruikt men namen van titels of instellingen, dan gebeurt dit in de oorspronkelijke taal of, wanneer dit voor de lezer volstrekt onbegrijpelijk is, in het Nederlands.
5. Men maakt zo min mogelijk gebruik van explicatieve noten, die de lezer dwingen tot het telkens loslaten van het feitelijke betoog. Vraagt een woord of zinsnede uitvoeriger commentaar en wil men het gedeelte waarin dit woord of deze zinsnede wordt gebruikt niet onderbreken, dan probeert men er later in het verhaal nog eens op terug te komen. Eventueel voegt men aan het artikel of hoofdstuk een "excurs" toe.
6. Men geeft aanwijzingen voor de lay-out met behulp van de daarvoor bestaande regels (zie tabel). In plaats van het omcirkeld in de kantlijn aangeven van zetinstructies, kan men voor de volgende instructies gebruik maken van onderstrepingen:

cursiveren : één streep onder tekst
vet zetten : golvend onderstrepen
spatiëren : onderbroken streep onder tekst
klein kapitaal : twee strepen onder tekst
kapitaal : drie strepen onder tekst

De annotatie

In de annotatie geeft men de lezer informatie over:

- A de gebruikte afkortingen
- B.1 de geraadpleegde ongedrukte bronnen
- B.2 de geraadpleegde gedrukte bronnen
- C.1 de geraadpleegde literatuur: boeken
- C.2 de geraadpleegde literatuur: tijdschriften

De voorbeelden die hierna worden gegeven zijn opgesteld volgens de meest gebruikte methode van verwijzen in de historische literatuur. Mits consequent uitgevoerd kan men op ondergeschikte punten variëren; raadpleeg eventueel ook de regels gegeven door het tijdschrift waarheen men de pennevrucht zal opsturen.

A. Afkortingen: Afkortingen voert men in wanneer herhaald gebruik de tekst en annotatie zou storen. Afkortingen moeten logisch en zo volledig mogelijk zijn, bijvoorbeeld:

KNMG = Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst; niet: MG of KNMBG.

Dr.Chir. = Doctor Chirurgiae; niet: C.D. (vgl: M.D. voor Medicinae Doctor).

Bij het afkorten van boektitels en tijdschriftnamen volg men de gangbare afkortingen. In de regel hebben afkortingen de voorkeur boven het weergeven van initialen, dus: Ned.T.Geneesk. i.p.v. NTG
Bull.Hist.Med. i.p.v. BHM
T.Gesch.Geneesk.etc. i.p.v. TGGNWT.

Men stelle zich eventueel op de hoogte van de gangbare afkortingen door het raadplegen van

Artelt, W. e.a., *Periodica Medica* (Stuttgart:Enke Verlag, 1952⁴).

Fleurent, C.H.A. e.a. (eds.) *World Medical Periodicals* (New York: World Medical Association, 1961³); met *Supplement* (Ibidem, 1968³)

Brown, P. en G.Burder Stratton (eds.), *World List of Scientific Periodicals published in the years 1900-1960* (London: Butterworths, 1964-1965⁴), 3 Vols.

of van het nagenoeg uitputtende werk van

O.Leistner, *Internationale Titelabkürzungen von Zeitschriften, Zeitungen, wichtigen Handbüchern, Wörterbüchern, Gesetzen, usw.* (Osnabrück: Biblio Verlag, 1977²).

B.1 Ongedrukte bronnen: Van een niet in druk verschenen bron wordt (1) de institutionele vindplaats, (2) de collectie waartoe het behoort met eventueel de inventaris die daarvan aanwezig is, (3) de signatuur waarmee het in de collectie is ondergebracht, (4) de paginering van het desbetreffende bron-gedeelte en (5) de datering ervan aangegeven.

Voor de institutionele vindplaatsen gebruikt men de volgende afkortingen:

ARA	=	Algemeen Rijks Archief (N.B.voor België:A.R.A.Brussel)
R.A. (provincie)	=	Rijksarchief, dus: R.A.Utrecht, niet R.U.U.
G.A. (plaats)	=	Gemeentearchief, dus: G.A.Utrecht, niet: G.A.U.
S.A. (regio)	=	Streekarchief, dus: S.A.Nassau-Brabant, niet: S.A.N.B.

De paginering van archiefstukken is als volgt:

fol. = folium

r of re = recto: de rechter blad-zijde

v of vo = verso: de linker (omgeslagen) blad-zijde

Voorbeelden:

A.R.A., Arch.Agent Nat.Opvoeding, Inv.nr. 703, fol.31re, dd. 13-3-1799

G.A.Rotterdam, Hss.Verzameling, (inv.)nr. 815, brief van H.W.de Monchy, dd.12-3-1875

U.B.Leiden, Arch.Curatoren Leidsche Univ., inv.nr. 30, fol.4vo, s.d.

Eventueel noteert men achter het inventarisnummer de omschrijving en de aard van het item, bijvoorbeeld:

G.A.Rotterdam, Oud-Stadsarchief (OSA), inv.nr.660, *Minuut*-resoluties van de Weth., fol.1re, dd. 26-4-1727.

B.2 Gedrukte bronnen: Citeert men een door anderen getranscribeerd en uitgegeven tekst, dan annoteert men als volgt:

a) bij bronnen collecties met behulp van de verwijzing "in:" of "uit:", bijvoorbeeld:

"Rekest van den apotheker N.Chimaer aan C. en B. om salaris te ontvangen voor zijn onderwijs in de pharmacognosie", In: P.C.Molhuysen (ed.) *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*, vol.II ('s-Gravenhage: M.Nijhoff, 1916), p.339 - 340 .

b) bij manuscripten die geheel of gedeeltelijk zijn uitgegeven handhaaft men de oorspronkelijke auteur en vermeldt men de bewerker of uitgever als "editor"; bijvoorbeeld:

J.Yperman, *De Medicina van Johan Yperman, uitgegeven en van kommentaar voorzien door Dr.L.Elaut* (Gent: E.Story-Scientia, 1972)

P.Camper, "Brief (18 juni 1770) van Petrus Camper aan de Hooge Provinciale Justitiekamer van Stad en Lande behelzende een verzoek om de symphysiotomie te mogen verrichten bij een ter dood veroordeelde vrouw", In: *Opuscula Selecta Neerlandicorum de Arte Medica*, vol.XII (Amsterdam: Ned.T.Geneesk., 1934), p.27-30.

c) literatuur vóór 1800 of 1850 kan afzonderlijk worden opgenomen bij de gedrukte bronnen in plaats van in de lijst met secundaire literatuur. Het verwijzen naar oude boeken is lang niet altijd eenvoudig; het leveren van een goede titelbeschrijving is soms een hele kunst (zie afb.). Levert men een bibliografie van een auteur, waarin opgenomen de verschillende uitgaven, dan kan men niet volstaan met de simpele vermelding van auteur, titel, plaats en jaar van uitgave, maar zal men nauwkeurig de opbouw van de titelpagina moeten volgen door op te geven waar de regels eindigen, of een drukkersvignet is gebruikt, hoe het impressum is samengesteld en de collatie.

De regels die men daarbij moet volgen zijn te vinden in:

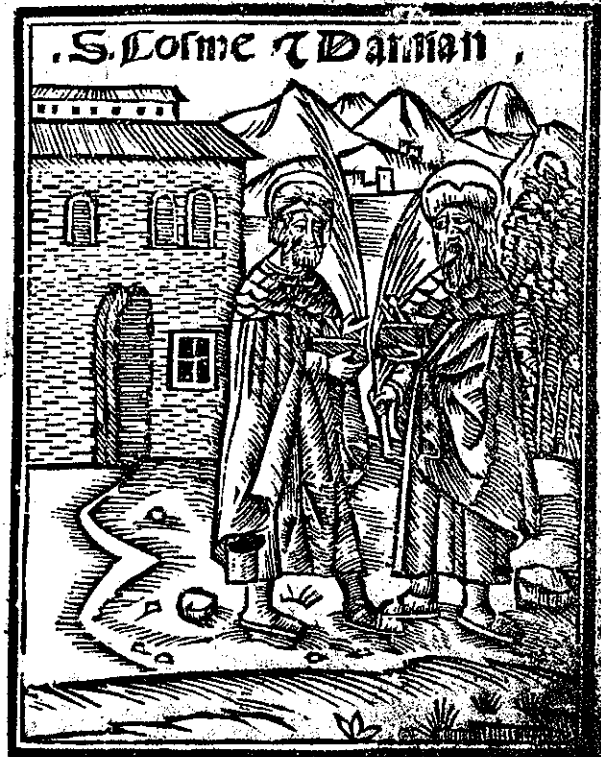
Handleiding voor de medewerkers aan de STCN (= Short Title Catalogue Nederland) ('s-Gravenhage: Kon.Bibl., 1977).

Enkele voorbeelden, uit de *Catalogus van de Bibliotheek van het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde. Deel I (1485-1800)* (Amsterdam: Ver.Ned.T.Geneesk., 1981).

HERBOLARIO VOLGARE,

Nelquale se dimostra a conoscer le herbe, & le sue virtù, & il modo di operarle, cò molti altri semplici, di nouo venute in luce, & di latino in volgare tradutte, Con gli suoi Repertorii da ritrouar le herbe, & li remedii alle infirmia in esso contenute. Nouamete stampato.

DELL'VGO DECAPVCI
DELL'ROCI FIDISSIMA

MDXXXVI

Herbolario Volgare, | Nelquale se dimostra a conoscer le herbe, & le sue vir | tu, & il modo di operarle, con molti altri semplici, | di nouo venute in luce, & di latino in volgare | tradutte, Con gli suoi Repertorii da ritro | uar le herbe, & li remedii alle infirmia in | esso contenute. | Nouamente stampato. | [orn.] |

MDXXXVI. ||

[col. Aa 4:] Stampato in Vinegia a santo Moysse al segno de | Langelo Raphaello, Per Francesco di Alessan | dro Bindone, & Mapheo Pasini, compa | gni. Del mese di Giugno, Lanno | MDXXXVI. || 8°; 16 cm.; [XXII], [391].

Ills.

1582

GARCIA DA ORTA ET NICOLAS MONARDES

Dve Libri | Dell' Historia | De I Semplici, Aromati, | Et Altre Cose; Che Vengono | portate dall' Indie Orientali pertinenti | all' vso della Medicina. | Di Don Garzia Dall' Horto, | Medico Portugnese; con alcune breui Annotationi | di Carlo Clvsio. | Et Dve Altri Libri | Parimente di quelle che si portano dall' Indie Occidentali, | Di Nicolò Monardes, Medico di Siuiglia. | Hora tutti tradotti dalle loro lingue nella nostra Italiana da M. | Annibale Briganti, Marrucino da Ciuità di | Chieti, Dottore & Medico eccellentissimo. | Con Privilegio. | [dr.m.] |

In Venetia, Appresso Francesco Ziletti. 1582. || 8°; 17 cm.; [XXII], 347.

1583

REMBERT DODOENS

Remberti | Dodonaei | Mechliniensis | Medici Cæsarei | Stirpivm Historiae | Pemptades Sex. | Sive | Libri XXX. | [dr.m.] | Antverpiæ, | Ex officina Christophori Plantini. | M.D.LXXXIII. || folio; 33 cm.; [XVII], 860, [22].

Ills.

1585

HIERONYMUS MERCURIALIS

De Morbis | Cvtaneis, | Et De | Omnibvs Corporis Hvmani | Excrementis | Tractatus locupletissimi, | Variâqve Doctrina Referti, Non Solvm | Medicis, uerum etiam Philosophis magnopere utiles. | Ex Ore Hieronymi Mercvrialis | Medici Clarissimi diligenter excepti, atque in | Libros Quinque digesti. | Quibus accessit | Secvnda Hac Editione | pulcherrimus Tractatus | De Decoratione. | Cvm Privilegio. | [dr.m.] | Venetiis, | Apud Paulum Meietum Bibliopolam Patauinum. 1585. || 8°; 24 cm.; [XX], 94 ff.

Bevat niet het tractaat 'De Decoratione'.

C.1 Boeken: Titelpagina (en drukkerscolofon) leveren de gegevens voor het opstellen van een boekverwijzing. Deze verwijzing bevat de volgende informatie:

- a) achternaam van de auteur(s), gevolgd door de voornaam en verdere / of voorletters; bij meer auteurs plaatst men achter de eerste auteur "e.a.". Bij anonieme werken neemt men het eerste zelfstandige naamwoord als trefwoord.
- b) de volledige titel van het boek, dus met de ondertitel. Extreem lange titels kan men eventueel afkorten door het plaatsen van drie puntjes. De titel wordt onderstreept, i.c. gecursiveerd.
- c) plaats(en) van uitgave; meestal weergegeven met de nederlandse schrijfwijze. Indien geen plaats van uitgave bekend is, noteert men s.l. of z.pl.
- d) jaar van uitgave. Indien onbekend noteert men s.a. of z.j.; kan men het jaar van uitgave indirect vaststellen, dan wordt het jaar tussen vierkante haken vermeld.

C.2 Tijdschriftartikelen: Hiervan worden de volgende bijzonderheden vermeld:

- a) auteur(s): zie onder C.1
- b) titel van het artikel, tussen aanhalingstekens
- c) naam van de periodiek, al dan niet afgekort
- d) jaargang en jaar
- e) nummer: alleen bij tijdschriften die per nummer pagineren
- f) pagina's.

Voorbeelden van wat onder C.1 en C.2 besproken is vindt men in deze *Handleiding*, passim (zie m.n. voorbeeld p. 142).

Diverse opmerkingen.

- a) Bijdragen aan bundels behandelt men als volgt:

J.V.Meininger, "Uit de geschiedenis van de anthropologische psychosomatiek", In: *Circa Tiliam. Studia Historiae Medicinae Gerrit Arie Lindeboom septuagenario oblata* (Leiden: E.J.Brill, 1974), p.165-210.

- b) Een artikel in een encyclopedie of lexicon behandelt men als een artikel, als volgt:

A.Geyl, "Hendrik van Deventer", In: P.C.Molhuysen e.a. (eds.) *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (Leiden:A.W.Sijthoff, 1911), vol.1, c.709-715.

Indien het een artikel zonder auteur betreft:

M.Noel Chomel e.a., *Algemeen Huishoudelijk-, Natuur-, Zedekundig- en Konst-Woordenboek...* (Leiden: J.le Mair/Leeuwarden: J.A. de Chalmot, 1778), vol. 3, p.1609, sub voce "Koppen".

- c) N.B. de indeling van sommige naslagwerken is in kolommen, met verwijzing "c." i.p.v. "p."; zie hiervoor.
- d) Verwijst men naar een mondelinge mededeling, dan noteert men in de noten: "Persoonlijke mededeling van ... (19..)".
- e) Verwijzingen naar voetnoten plaatst men bij voorkeur aan het einde van een zin of alinea. Een verwijzing binnen een zin is alleen noodzakelijk wanneer de annotatie strikt op één woord of zinsnede betrefkking heeft.
- f) Scripties, hoewel niet in druk verschenen, worden behandeld als een boek. Bij de uitgever noteert men dan: "Onuitgegeven scriptie".
- g) Citeert men eenzelfde artikel of boek vaker dan gebruike men liever niet o.c. / op.cit of l.c. / loc.cit., maar geve men een verkorte titel, bijvoorbeeld:

D.Engelhardt, "Zur Subjektivität des kranken Menschen in de Literatur des 20. Jahrhunderts", *Arzt und Krankenhaus*, 4 (1979), 131-137 en 139.

D.Engelhardt, "Zur Subjektivität des kranken Menschen...", p.135.

Volgen twee verwijzingen naar dezelfde literatuur direkt op elkaar, dan gebruikt men "idem" of "ibidem"; dus:

D.Engelhardt, "Zur Subjektivität des kranken Menschen...", p.135

Ibidem, p.132.